

ANNA SŁUPEK

ORCID ID: 0000-0002-9882-9006

Nomadyczne tożsamości w teorii polityki Chantal Mouffe

Nomadic identities in Chantal Mouffe's theory of politics

ABSTRAKT

Celem artykułu jest ustrukturyzowanie i ukontekstowanie koncepcji nomadycznych tożsamości sformułowanej przez Chantal Mouffe – belgijską teoretyczkę polityki. Tekst składa się z sześciu części poprzedzonych wstępem. Pierwsza z nich dotyczy wizji świata społecznego w teorii polityki Chantal Mouffe, druga – politycznego kontekstu rodzenia się tożsamości postkonwencyjnych. Kolejne części stawiają sobie za cel – odpowiednio – analizę inspiracji Mouffe koncepcjami Schmitta, Derridy i Freuda. Kolejna część stanowi rekonstrukcję teorii nomadycznych tożsamości, analizowanej w kontekście kategorii nomadyczności podmiotu Rosi Braidotti. Całość wieńczy konkluzje, wskazujące na potrzebę dynamicznego ujmowania kategorii tożsamości politycznych, wiążąc ją z wyzwaniami współczesnej polityki – między innymi wyzwaniem populizmu.

Słowa kluczowe: polityczność, agonistyka, tożsamość, Chantal Mouffe

WSTĘP

Mnogość identyfikacji tożsamościowych dostrzegalna we współczesnych społeczeństwach skłania do ciągłego namysłu nad potencjalnymi drogami ich politycznej artykulacji. Jedną z propozycji teoretycznych, która stara się odpowiedzieć na to wyzwanie, jest koncepcja polityczności Chantal Mouffe, której część stanowi kategoria nomadycznych tożsamości. Celem niniejszych rozważań jest jej zrekonstruowanie i ukontekstowanie. Chodzi zatem zarówno o przedstawienie teorii nomadycznych tożsamości w polityce, jak i przeanalizowanie proveniencji ideowej stanowiska Chantal Mouffe.

Zgłębiane w tekście wątki znajdują odzwierciedlenie w strukturze artykułu. Pierwsza jego część przybliżyła pogląd na naturę życia społecznego, który wyłania się z teorii polityki Chantal Mouffe. Kluczowe znaczenie ma tu pojęcie hegemonii, definiowane jako „logika tego, co społeczne”. Druga część to spojrzenie na polityczny kontekst konstruowania i postulowania kategorii nomadycznych tożsamości przez Mouffe. Zdaniem teoretyczki, zacieranie się tożsamościowych podziałów wskutek oddziaływania tendencji postpolitycznych sprawia, że erozja systemów demokratycznych – zwłaszcza w ich wymiarze politycznym (w sensie Schmittiańskim) – postępuje.

Kolejne części artykułu stanowią egzegezę inspiracji teoretycznych Chantal Mouffe w kontekście jej wizji kształtowania się tożsamości politycznych. W myśli Mouffe dostrzegalne są wpływy zarówno Carla Schmitta – dotyczące konfliktowej natury polityczności, jak i Jacquesa Derridy – koncept konstytutywnego zewnątrz czy Zygmunta Freuda, Ludwiga Wittgensteina oraz Barucha Spinozy – w odniesieniu do mechanizmów politycznej artykulacji afektu. Wspomniane inspiracje są rekonstruowane i poddawane krytycznej analizie, pozwalającej na uchwycenie relacji między nimi oraz dostrzeżenie problemów teoretycznych, których owe powiązania nastręczają.

NATURA TEGO, CO SPOŁECZNE

Refleksję na temat koncepcji tożsamości Chantal Mouffe warto poprzedzić zarysowaniem jej wizji świata społecznego. Najłatwiej w tym celu odwołać się do jednej z najwcześniejszych, postmarksistowskich¹ publikacji Chantal Mouffe – *Hegemonii i socjalistycznej strategii* napisanej wspólnie z Ernesto Laclauem w 1985 roku. Warto na marginesie dodać, że już we wstępie do tej książki znajduje się – jakże aktualne obecnie – rozpoznanie o konieczności zmiany paradygmatu myślenia o polityce w związku z uwidocznieniem się nowych ruchów społecznych, dla których istotną cezurą była rewolucja 1968 roku [Mouffe 2018a: 1–2]. Mouffe i Laclau wymieniają wśród nich ruchy feministyczne, ruchy protestu organizowane przez mniejszości etniczne, seksualne i narodowe, a także ruchy protestu antykapitalistycznego i antysystemowe [Mouffe 2007: 5].

Świat społeczny w ujęciu Laclaua i Mouffe nie stanowi jednolitej struktury. Jest zdominowany przez wielość politycznych tożsamości. Kluczową dla zrozumienia wizji społeczeństwa jest koncepcja hegemonii, zainspirowana myślą Antonio Gramsciego. Laclau i Mouffe definiują hegemonię jako „logikę tego, co społeczne”

¹ O ile książka *Hegemonia i socjalistyczna strategia* napisana przez Mouffe wespół z Ernesto Laclauem uznawana jest za postmarksistowską, o tyle jednak ocena późniejszych tekstów Mouffe i w konsekwencji – jej myśli jako całości – w kategoriach postmarksizmu może budzić wątpliwości. Wskazuje na to M. A. Wenman, dostrzegając wręcz kontrast wizji radykalnej i pluralistycznej demokracji Mouffe z postmarksistowskimi rozpoznaniem Laclaua [Wenman 2003: 597].

[Mouffe 2007: 5]. Porządek społeczny konstytuuje się w warunkach przygodności na mocy praktyk hegemonicznych [Laclau 2004: 128]. To, co społeczne, charakteryzuje się pewnym niedomknięciem – Laclau i Mouffe piszą o „niemożliwości” społeczeństwa, jako pewnej esencjalistycznej kategorii. Wymiar nierozstrzygalności jest wpisany w jego naturę.

Spółeczeństwo nie podlega żadnej zewnętrznej wobec siebie sile, nie rządzi nim żadne stałe procesy [Mouffe 2008: 33]. To, co nazywamy porządkiem społecznym, jest artikulacją praktyk dyskursywnych. Praktyki ustanawiają między poszczególnymi częściami relację, która przekształca ich tożsamości. W warunkach praktyk dyskursywnych odbywa się także konstruowanie podmiotu. Nie jest on ostatecznie usankcjonowany, stąd – jak wspomniano – Mouffe i Laclau używają raczej sformułowania „pozycje podmiotowe”. Status podmiotu jest przygodny i zdefiniowany tylko przez pryzmat relacji z innymi pozycjami podmiotowymi funkcjonującymi w ramach dyskursu [Koczanowicz 2005: 103–104].

KONTEKST (POST)POLITYCZNY

„Nie tak dawno mówiono nam, przy dźwiękach fanfar, że demokracja liberalna się zwyciężyła, a historia dobiegła końca. [...] Zamiast głoszonego triumfu nowego porządku światowego, zwycięstwa uniwersalnych wartości i postkonwencjonalnych tożsamości jesteśmy świadkami eksplozji partykularyzmów i kontestowania zachodniego uniwersalizmu”² [Mouffe 1993: 1]. Jako niezwykle istotny jawi się postpolityczny kontekst rozważań Chantal Mouffe o tożsamościach. Autorka *Agonistyki* jest zdecydowaną krytyczką podejścia postpolitycznego i uważa je za źródło postępującej erozji demokracji.

Najbardziej czytelnym znakiem szkodliwości postpolitycznej wizji były w ocenie Mouffe próby zanegowania istnienia podziału sceny politycznej na prawicę i lewicę. Flagowym przykładem takiego podejścia były jej zdaniem doktryny trzeciej drogi – łączące w sobie elementy myśli socjaldemokratycznej z neoliberalizmem. Zdaniem Mouffe kwestionowanie podziałów politycznych idzie w parze z kwestionowaniem antagonistycznego wymiaru życia społecznego³ [Mouffe 2005: 126–128]. Jeśli natomiast przyjąć, że nowoczesna demokracja wymaga podejścia pluralistycznego, wówczas należy dojść do wniosku, że tożsamości zbiorowe muszą bazować na zróżnicowaniu stanowisk, by dać ujście pierwotnemu konfliktowi. Taką funkcję pełni także podział sceny politycznej [Mouffe 2005: 134].

² Tłumaczenie własne.

³ Można wręcz uznać, że neguje istnienie sfery publicznej w ogóle, jak w przypadku „polityki życia” Anthony’ego Giddensa, jednego z twórców teoretycznych podstaw dla doktryny trzeciej drogi. Zob. [Giddens 2006: 21]. Koncepcję tę analizuje także P. Dybel w *Granicach polityczności* [Dybel, Wróbel 2008: 419–436].

Jednym z najwcześniejszych tekstów Chantal Mouffe na temat politycznych tożsamości jest próba odpowiedzi na pytanie o istnienie wspólnoty politycznej możliwej do pogodzenia z celami radykalnej i pluralistycznej demokracji, którą Mouffe postuluje. Wizja tożsamości politycznej proponowana przez Mouffe charakteryzuje się złożonością – pochodną mnogości dyskursów, w które uwikłana jest jednostka. Tożsamość podmiotów⁴ tak bardzo skomplikowanych i sprzecznych wewnątrznie przybiera formę identyfikacji tożsamościowych, a każda z nich ma charakter przygodny i niepewny [Mouffe 1992: 29].

Pluralizm, który Mouffe proponuje, odróżnia ją zarówno od klasycznych liberałów, jak i komunitarystów. Co szczególnie interesujące, definiuje go przez pryzmat koncepcji wolności J. S. Mill’a, twórcy liberalizmu etycznego, wskazując na prawo jednostki do dążenia do szczęścia na swój własny sposób. Odżegnuje się tym samym od klasycznej wizji dobra wspólnego, akcentującej zbiorowy wymiar politycznego działania. Jaka jest zatem jej wizja wspólnoty?

Warto odnieść się tutaj do rozróżnienia zaproponowanego przez M. Oakeshotta w książce *O postępowaniu człowieka*. Odróżnił tam idee *societas* od *universitas*. *Societas* to idea sprawczych podmiotów – z wyboru lub okoliczności – są ze sobą powiązane, tworząc „uchwytne stowarzyszenie”. Z kolei zaś *universitas* to związek tworzony w taki sposób, że „sam w sobie jest osobą” [Oakeshott 2008: 228]. Mouffe bliżej będzie do wizji *societas*, jednak przy pewnym poważnym zastrzeżeniu – przestrzenie kreślone przez Oakeshotta są pozbawione wymiaru antagonizmu. W ujęciu Mouffe wspólnotowość ma wymiar dyskursywny, nie zaś empiryczny. Polityka ją konstytuuje – nie: jest jej częścią [Mouffe 2013a: 105–108].

PRZYJACIEL I WRÓG – SCHMITT

„Bycie przeciwnikiem to prawdziwa przyjaźń”. Tym cytatem z poematu Williama Blake’a Chantal Mouffe rozpoczyna jedną ze swoich książek [Mouffe 2015: 6]. Zawarty w zdaniu paradoks ma nas doprowadzić do uchwycenia istoty jej rozważań na temat społeczeństwa i polityczności. W ich centrum bowiem, jak twierdzi Mouffe, nieuchronnie znajduje się antagonizm.

Fundamentalne znaczenie ma w tym kontekście rozróżnienie przyjaciela i wroga zaproponowane już przez Carla Schmitta, które Mouffe – w nieco zmodyfikowanej formie – inkorporowała do swojej teorii. Według Schmitta w naturę polityczności wpisany jest konflikt. Trzeba jednak wziąć przy tym pod uwagę „samodzielność”⁵

⁴ Mouffe preferuje raczej określenie „pozycje podmiotowe”, by wyjść poza esencjalistyczną kategorię jednorodnego podmiotu. Zob. [Mouffe 2008: 124].

⁵ Trudno w przypadku Schmitta mówić o całkowitej autonomii polityczności. Sfera polityczna jest samodzielna – przynależą do niej kategorie inne niż pozostałym dziedzinom. Prawdą jest, że według Schmitta rozróżnienie na przyjaciela i wroga obejmuje wyłącznie polityczne przeciwieństwo. Każde jednak – jak dodaje – przeciwieństwo: religijne, moralne, ekonomiczne, etniczne lub jakiegokolwiek inne, przekształca

sfery politycznej. Rozróżnienie przyjaciela i wroga ma charakter egzystencjalny – nie należy mylić go z kategoriami estetycznymi, etycznymi czy uznawać za przejaw personalnej niechęci. „Inność obcego oznacza zanegowanie własnej formy egzystencji” – pisał Schmitt [Schmitt 2000: 199].

Warto w tym miejscu wskazać na pewną ważną różnicę w postrzeganiu polityczności, której sama Mouffe jest oczywiście świadoma. Schmitt bowiem dopuszcza istnienie pluralizmu wyłącznie na poziomie państwowym. Tożsamość narodowa w państwach demokratycznych jego zdaniem powinna natomiast mieć charakter homogeniczny [Schmitt 2000: 199]. Stąd też bierze się wniosek Schmitta o niemożliwości pogodzenia demokracji i pluralistycznego liberalizmu. Mouffe, dostrzegłszy ten element, zaproponowała strategię czytania „Schmitta przeciwko Schmittowi”, czyli mierzenie się z jego krytyką liberalizmu, jednak w obronie demokracji liberalnej – nie zaś przeciwko niej [Mouffe 2008: 30].

Argumentując tezę o homogeniczności wewnętrznej i pluralizmie na poziomie państwowym, Schmitt odwołuje się do *Państwa* Platona. Wskazuje w tym kontekście na rozróżnienie semantyczne „wojny” i „rebelii”⁶, przy czym dodaje, że określenie „wojna” odnoszono tylko do konfliktu między Hellenami i barbarzyńcami⁷. Wobec zaś sporów wewnętrznych używano słowa „niezgoda”⁸. Schmitt wyprowadza stąd wniosek, że według Platona prawdziwy wróg jest wrogiem zewnętrznym. Narody zaś zachowują wewnętrzną spójność, dążąc do przetrwania – niesamounicestwienia przez wojnę domową [Schmitt 2000: 200].

Problem, który formułuje Schmitt, Mouffe streszcza w następujący sposób: albo uznajemy jedność (spójność, homogeniczność) ludu i godzimy się na wyekspediowanie wymiaru antagonizmu na zewnątrz, albo dopuszczamy pluralizm wewnętrzny, licząc się z zagrożeniem dla przetrwania *demosu* [Mouffe 2005: 72]. Autorka *Wyzwania polityczności* nazywa jednak ten problem „fałszywym dylematem Schmitta” [Mouffe 2011: 65].

Ów fałsz leży zdaniem Mouffe w niekonsekwentnej koncepcji politycznego ludu. Schmitt, odrzucając społeczny konstruktywizm, uważa, że wspólnota polityczna ma charakter empiryczny – jest „dana”. Tak samo więc jest z jej przymiotem homoge-

się ostatecznie w przeciwieństwo polityczne, o ile jest dostatecznie silne, by faktycznie podzielić ludzi na przyjaciół i wrogów [Schmitt 2000: 208]. Z tego więc powodu nie można mówić o zupełnej autonomii sfery politycznej. Przykładowo Bahnisch posługuje się określeniem „względnej autonomii polityczności” (*relative autonomy of the political*), słusznie wychwytyjąc zarysowany powyżej niuans [Bahnisch 2002: 7].

⁶ Określenia te różnią się w zależności od tłumaczeń. W. Witwicki proponuje rozróżnienie na „wojnę” i „wojnę domową”.

⁷ Obrazuje to poniższy cytat z *Państwa*: „Wydaje mi się, że tak jak istnieją te dwie nazwy: wojna i wojna domowa, tak istnieją też dwie sprawy związane z dwoma rodzajami poróżnień. Mówię o dwóch sprawach: jedna między swoimi i krewnymi, druga między obcymi i z różnych ziem. Wrogie stosunki między swoimi nazywają się wojną domową, a między obcymi — wojną”. Zob. [Platon 1997: 108].

⁸ „Więc kiedy się Hellenowie z barbarzyńcami biją i barbarzyńcy z Hellenami, to powiemy, że to jest wojna i że to są wrogowie z natury. Takie wrogie stosunki należy nazywać wojną. A kiedy Hellenowie z Hellenami coś podobnego robią, a są przeciw z natury przyjaciółmi, to powiemy, że to jest choroba Hellady i rozpad wewnętrzny”. Zob. [Platon 1997: 108].

niczności. Jeśli jednak Schmitt przyjmuje, że pluralizm na poziomie wewnętrznym może zagrozić jedności państwa, to oznacza, że dopuszcza pod pewnymi warunkami możliwość rozpadu wspólnoty. Stąd jednak należy wysnuć wniosek o jej przygodnym charakterze – dokładnie przeciwny do konkluzji postawionej przez Schmitta [Mouffe 2005: 73].

Interesujący skądinąd dla tematu niniejszych rozważań jest proponowany przez Mouffe sposób interpretacji wspomnianej kategorii homogeniczności. Jak sama argumentowała – odwołując się do eseju *Duchowa i historyczna sytuacja dzisiejszego parlamentaryzmu* i biorąc pod uwagę osobiste uwikłanie Schmitta w nazizm – można by z niejaką podejrzliwością patrzeć na sformułowaną przez niego kategorię homogeniczności. Autorka *Wyzwania polityczności* dostrzega w niej jednak pewien potencjał [Mouffe 2011: 53].

Mouffe wpisuje Schmittiańską homogeniczność w kontekst dyskusji na temat koncepcji obywatelstwa, uwzględniającej wyzwania zglobalizowanego świata z lat 90. XX wieku. Debata tocząca się między zwolennikami obywatelstwa narodowego i kosmopolitycznego to dla niej w pewnym uproszczeniu debata demokratów z liberałami [Mouffe 2011: 52].

Schmitt w ocenie Mouffe zwraca uwagę na ważny element demokratycznego obywatelstwa – istotowość (*substance*) równości. Wywiedziona z liberalizmu koncepcja powszechnej równości nie ma charakteru politycznego. Zyskuje go dopiero, gdy wprowadzi się do niej kontekst „nierówności”, który nadaje jej znaczenia. To właśnie owo rozróżnienie, nie zaś powszechność ma pełnić funkcję konstytutywną dla instytucji politycznych. Konstrukcja ludu w sensie politycznym musi rządzić się logikami inkluzji i ekskluzji [Mouffe 2011: 53–55].

Mouffe uznaje, że w zaproponowanej przez Schmitta konstrukcji przyjaciela i wroga oraz kategorii homogeniczności kryje się założenie o relacyjnym charakterze tożsamości. Oznacza to jej zdaniem, że Schmitt antycypuje w ten sposób – bliskie również samej Mouffe – koncepcje poststrukturalistów [Mouffe 2008: 30].

KONSTITUTYWNE ZEWNĘTRZE – DERRIDA

Wspomnianą powyżej inspirację poststrukturalizmem warto wzbogacić nawiązaniami Mouffe do koncepcji „konstytutywnego zewnątrz”, zaproponowanej przez Henry’ego Statena [Staten 1984: 24] interpretującego myśl Jacquesa Derridy. Odnosi się oczywiście do Derridiańskich kategorii różni⁹ (*différance*), suplementu i śladu [Derrida 1997: 47–51]. W istnienie każdego przedmiotu wpisane jest bycie czymś

⁹ W niniejszym tekście posługuję się tłumaczeniem zaproponowanym przez J. Skoczylas, gdyż jest ono najbardziej rozpowszechnione w literaturze polskiej. Nie ma jednak konsensusu co do przekładu kategorii *différance* na język polski. Lingwistyczną adekwatność poszczególnych propozycji translatorskich analizuje w swoim artykule A. Marzec [Marzec 2011: 263–280].

innym niż samym sobą. Nie jest on zatem nigdy czystą obecnością, a jego tożsamość ma przygodny charakter [Mouffe 2005: 41].

Mouffe co do zasady zgadza się z wnioskami Derridy, jednak za użyteczną na potrzeby swoich rozważań uznaje ich skonkretyzowaną formę. Konstatacja Statena sprowadza się do twierdzenia, że formowanie się tożsamości zawsze prowadzi do wyłonienia się różnicy. Jej konsekwencją dla życia politycznego jest fakt, że polityczna tożsamość wiąże się z uznaniem istnienia „zewnątrz”. Słowem – jeśli istnieje jakieś „my”, muszą istnieć jacyś „oni”¹⁰ [Mouffe 2015: 20–21].

Teza Mouffe o tym, jakoby Schmitt miał wyprzedzić rozpoznanie poststrukturalistów o relacyjnym charakterze tożsamości oraz – tworząc konstrukcję przyjaciela i wroga – egzemplifikować „konstytutywne zewnątrz”, może uchodzić za kontrowersyjną. Należy wszak podkreślić, że u Schmitta Inny (wróg) jest zantropomorfizowany przez przynależność do konkretnego *demosu*. Patrząc jednak z perspektywy poststrukturalistów, należy dojść do wniosku, że nie istnieje konieczność antropomorfizowania Innego. W sensie filozoficznym Inny ma raczej charakter projekcji¹¹. Nie ma potrzeby jego istotowej konkretyzacji [Beckstein 2011: 42].

Autorka *Polityczności*, wspominając filozofię Derridy oraz dostrzegając podobieństwa u Schmitta [Mouffe 1993: 114], pomija dodatkowo fakt, że Derrida w swoim eseju *Politics of Friendship*¹² odrzucił Schmittiańską wizję kształtowania się politycznych tożsamości [Beckstein 2011: 43]. Francuski poststrukturalista odniósł się do koncepcji przyjaciela i wroga, wprost zarzucając jej anachroniczność¹³ [Derrida 1997: 375–376].

Najważniejszym bodaj elementem zaczerpniętym z filozofii Derridy w kontekście kształtowania tożsamości jest dla Chantal Mouffe wniosek o tym, że tożsamości konstytuują się w warunkach radykalnej nierozstrzygalności. Relacja *my/oni* nie jest prostą dialektyczną opozycją. *Oni* nie są przeciwieństwem *nas*, dlatego nie można powiedzieć, że warunkiem tego, że *my* istniejemy, jest to, że istnieją *oni*. Wymiar antagonizmu uwidacznia się tutaj jako symboliczne zakwestionowanie samego istnienia *nas* [Mouffe 2005: 32].

Co istotne w kontekście konstytutywnego zewnątrz, to moment ustalenia hierarchii. Nie ma bowiem tożsamości, która byłaby rzeczywistniona i nie była skonstruowana jako różnica, a wszelka obiektywność społeczna jest konstytuowana przez

¹⁰ Przekonującą krytykę interpretacji Statena przedstawia A. J. Norval w artykule *Frontiers in Question*. Jej argumentacja opiera się na przypomnieniu o podstawowej funkcji dekonstrukcji – wyjściu poza binarne opozycje, czemu przeczy wprowadzona przez Statena kategoria podziału *my/oni* [Norval 1999: 71].

¹¹ Co ciekawe, Mouffe zdaje się interpretować „konstytutywne zewnątrz” w podobny sposób: „to, co znajduje się na zewnątrz nie jest po prostu zewnątrz pewnej konkretnej treści, lecz czymś, co kwestionuje konkretność jako taką” – pisze w *Paradoksie demokracji* [Mouffe 2005: 32]. Dostrzeżenie podobieństwa w rozpoznaniu Schmittiańskim może zatem dziwić.

¹² W języku polskim skrócona wersja tego eseju ukazała się pod tytułem *Polityka przyjaźni* w miesięczniku „Odra” [Derrida 2001: 46–52].

¹³ Interesującym głosem w tej dyskusji jest praca G. Ch. Spivak, uzupełniająca esej Derridy o perspektywę krytyczno-literacką, zatytułowana *Death of a Discipline* [Spivak 2003: 35–70].

akty władzy. Oznacza to, że ostatecznie ma charakter polityczny i musi nosić ślady wykluczenia (*vide*: logika inkluzji i ekskluzji) rządzącego jej strukturą. Wszystkie zatem systemy relacji społecznych implikują do pewnego stopnia stosunki władzy, ponieważ budowanie społecznych tożsamości w istocie jest aktem władzy [Mouffe 1993: 141].

Mając na uwadze sformułowane wyżej wnioski, powróćmy raz jeszcze do Derridy i Schmitta. Doszukiwanie się między nimi podobieństwa jest oczywiście problematyczne i ujawnia niekonsekwencję teorii Mouffe. Wspomniano już wyżej o argumencie dotyczącym zantropomorfizowanej koncepcji wroga/innego. Warto jednak przeanalizować także aspekt samej relacji przyjaciel–wróg.

By przypomnieć fundamentalne założenia koncepcji Mouffe: w naturę polityki wpisany jest antagonizm, którego stronami są figuracje przyjaciela i wroga. Konstytutywny jego wymiar ujawnia się dopiero po przekształceniu w agonizm¹⁴, co jest możliwe dzięki istnieniu wspólnej przestrzeni symbolicznej – tworzonej w warunkach liberalnego dyskursu i opartej na zasadach powszechnej wolności i równości. Przejście z antagonizmu w agonizm ma skutkować zmianą struktury relacji – w miejsce wroga pojawia się przeciwnik (*adversary*).

Konfliktowa relacja między przyjacielem i wrogiem z natury rzeczy musi wpływać na obie strony. Od Mouffe dowiadujemy się jednak tylko o tym, jak wróg zmienia się w przeciwnika, a antagonizm w agonizm. Co jednak dzieje się z przyjacielem? Derridiańskie konstytutywne zewnątrz nie jest wszakże tylko projekcją tego co ściśle zewnętrzne – oddziałuje również na wewnątrz [Yamamoto 2018: 556]. Jak zatem wskazuje A. J. Norval, trudno definiować konstytutywne zewnątrz przez pryzmat dosłownego, istotowego odseparowania [Norval 1997: 71].

„ZBIOROWOŚĆ NAJWYRAŹNIEJ SPAJA JAKAŚ SIŁA”¹⁵ – FREUD

Jedną z bardziej istotnych inspiracji w kontekście sposobu postrzegania tożsamości zbiorowych przez Mouffe jest psychoanaliza Freuda. Kluczowe znaczenie ma dla niej esej *Psychologia zbiorowości i analiza ego*¹⁶ [Mouffe 2015: 57]. Wyobrażenie na temat procesów identyfikacji tożsamościowej wiąże się ze zjawiskiem więzi libidinalnej. Afektywny jej wymiar za Freudem Chantal Mouffe wiąże z działaniem popędu życia – Erosem¹⁷ [Mouffe 2015: 58].

¹⁴ Genezę koncepcji agonizmu i pojęcia agonu rekonstruuje F. Biały w monografii *Koncepcje demokracji agonistycznej*. Zob. [Biały 2018: 14–47].

¹⁵ Zob. [Freud 1998: 74].

¹⁶ Posługuję się tutaj starszym (1975) tłumaczeniem na język polski – autorstwa J. Prokopiuka. W nowszych tłumaczeniach esej ten zatytułowany jest *Psychologia zbiorowości i analiza ja* (1998). Tytuł oryginalny brzmi zaś: *Massenpsychologie und Ich-Analyse* (1920).

¹⁷ Por. [Freud 1975: 296].

Mouffe podnosi także inny aspekt zaczerpnięty z psychoanalizy Freuda – istnienie w społeczeństwie potencjału destrukcyjnego [Mouffe 2015: 58]. Najczytelniej Freud obrazuje go w eseju *Kultura jako źródło cierpień*. Wskazuje tam, że człowiek poddany jest działaniu dwóch sił popędowych – Erosa i Tanatosa. Skłonność do agresji jest zatem stałą dyspozycją człowieka, nie zaś tylko stosowanym przez niego mechanizmem obronnym [Citkowska-Kimla 2014: 61]. Funkcją kultury jest w związku z tym ograniczanie wpływu destrukcyjnej siły przez wspieranie identyfikacji tożsamościowych [Freud 1998: 201–202].

Przekonanie Freuda o tym, że energia libidalna może być źródłem rozmaicie zorientowanych afektów, jest zdaniem Mouffe ważnym rozpoznaniem również w kontekście politycznym. Autorka *Agonistyki* stawia badawcze pytanie o to, w jaki sposób rozmaite formy prowadzenia polityki mogą wykorzystywać energię libidalną [Mouffe 2018b: 66]. Analizy afektywnego wymiaru polityki Mouffe dokonuje, wprowadzając dwie kolejne inspiracje: filozofię Spinozy i Wittgensteina. Triada Freud – Spinoza – Wittgenstein patronuje więc rozważaniom Mouffe na temat znaczenia afektów w polityce.

Zanim jednak zostaną one zrekonstruowane, warto wspomnieć o jednym – ważnym dla kontekstu afektywnego wymiaru polityczności – rozróżnieniu. Mouffe mianowicie odróżnia namiętności (*passions*) od emocji (*emotions*). Namiętności przypisuje zbiorowym formom identyfikacji, zaś emocje – jednostkom. Koncentruje się zatem na namiętnościach, w którym to pojęciu dostrzega adekwatny desygnat dla głoszonej przez siebie koncepcji. Ten kontrowersyjny, niepozbawiony negatywnych konotacji termin właściwie jej zdaniem oddaje konfliktowy potencjał polityczności [Mouffe 2014: 155–156].

Mouffe posługuje się pojęciami pobudzenia (*affectio*) i afektu (*affectus*) zaczerpniętymi z *Etyki* Spinozy. Ważna jest także koncepcja *conatus* (dążenie do przedłużenia istnienia), która w pewnym sensie jest podobna do Freudowskiego libido. Spinoza uważał, że pragnienie pobudza człowieka do działania¹⁸. Podobnie jak Freud dostrzegł, że kierunek działania zależy od afektu. Pobudzenie zatem to sytuacja, w której *conatus* jest pod wpływem zewnętrznego bodźca – doświadcza afektów, które skłonią go do działania [Mouffe 2020: 69]. Gdyby mechanizm ten przełożyć na język praktyk dyskursywnych, wówczas pobudzenie będzie artykulacją tego, co dyskursywne i afektywne, a objawi się w postaci rozmaitych form identyfikacji [Mouffe 2018: 66].

Przebieg zaś samych praktyk jest przestrzenią, w której Mouffe odnosi się do koncepcji gier językowych Wittgensteina. Aktorzy społeczni zyskują podmiotowość dopiero dzięki wpisaniu się w gry językowe (w teorii Mouffe rozumiane jako praktyki

¹⁸ „[...] za podstawę wezmę to, co przez wszystkich uznane być musi, mianowicie, że wszyscy ludzie przychodzą na świat bez znajomości przyczyn rzeczy i że wszyscy czują popęd do szukania swego pożytku. [...] ludzie czynią wszystko celowo, mianowicie dla upragnionego przez nich pożytku”. Zob. [Spinoza 1927: 20].

dyskursywne). Wyprowadza stąd wniosek, że przywiązanie do demokracji nie musi mieć intelektualnej podstawy, a wystarczy, że kojarzy się z udziałem w utrwalonych formach życia. Wittgenstein rzeczywiście zdawał się uznawać afektywne uwarunkowanie niektórych form identyfikacji. Widać to choćby w zbiorze jego notatek zatytułowanym *Culture and Value*, gdzie pisze o namiętności jako źródle wierzeń religijnych¹⁹.

Zarysowany wyżej zbiór inspiracji teoretycznych prowadzi Mouffe do konstatacji, że utrwalenie praktyk dyskursywnych (Wittgenstein) stwarza możliwość Spinozjańskiego pobudzenia, prowadzą do afektu i mobilizują działanie. Wymiar afektywny jest zatem kluczowy: po pierwsze – dla kształtowania się tożsamości zbiorowych, po drugie zaś – dla zaistnienia politycznej sprawczości [Mouffe 2020: 71].

NOMADYCZNE TOŻSAMOŚCI

Zmierzając do podsumowania niniejszych rozważań, powróćmy raz jeszcze do hipotezy o „nomadycznym” charakterze tożsamości. Nie bez racji nasuwa się skojarzenie z interesującą książką Rosi Braidotti *Podmioty nomadyczne*. Autorka pisze, że „wyobrażenie ‘nomadycznych podmiotów’ jest inspirowane doświadczeniem ludów czy kultur, które dosłownie są nomadyczne, nomadyzm tutaj rozważany odnosi się do takiego rodzaju krytycznej świadomości, w której sprzeciwiamy się zamknięciu w społecznie zakodowanych sposobach myślenia czy zachowania. Nie wszyscy nomadowie podróżują po świecie; najwspanialsze podróże można odbywać bez opuszczania swojego otoczenia. Stan nomadyczny definiuje obalanie konwencji, a nie dosłownie akt podróżowania” [Braidotti 2008: 28]. Podobnie można odczytywać nomadyczność tożsamości Chantal Mouffe²⁰.

Na pierwszy plan wysuwa się pojęcie hybrydowości, związane z mnogością potencjalnych identyfikacji. Tożsamości nie są cechą jednostek, ani też jednostki nie przynależą do tożsamości. Identyfikacja jest zatem skutkiem wielu interakcji, które w dodatku mają miejsce w niemożliwej do ostatecznego zdefiniowania przestrzeni społecznej [Mouffe 2013b: 150–153].

W tym kontekście powraca także postulat agonistycznego pluralizmu. Mouffe sugeruje za Williamem Connollym, że warto „antagonizm tożsamości zamienić w agonizm różnicy”. Perspektywa konstytutywnego zewnątrz pozwala nam wyobrazić sobie różnicę jako jednocześnie uniemożliwiającą i umożliwiającą istnienie całości. Prowadzi nas do wniosku o nieredukowalności różnicy z jednej strony, ale i niemożliwości zaistnienia harmonijnej, jednolitej całości – z drugiej [Mouffe 2013b: 152–153].

¹⁹ Szerzej o koncepcie „religijnej namiętności” Wittgensteina pisze B. Plant. Zob. [Plant 2013: 280–309].

²⁰ Porównanie dotyczy wyłącznie metafory nomadyczności. Na poziomie merytorycznym stanowiska obu teoretyczek różnią się zasadniczo. Nieco szerzej na temat udziału Chantal Mouffe w debacie o tożsamości feministycznej pisze F. Biały. Zob. [Biały 2018: 58–61].

ZAKOŃCZENIE

W tekście zrekonstruowano spojrzenie Chantal Mouffe na problem tworzenia się tożsamości zbiorowych. Jak wykazano, kontekstem wysunięcia przez Mouffe prezentowanych propozycji teoretycznych było po pierwsze, dostrzeżenie pewnej zmiany w ramach funkcjonowania społeczeństw, a po drugie – kryzys polityczności, objawiający się wizją postpolityki, negującą wszelki społeczny antagonizm.

Istotne miejsce w ramach niniejszych rozważań zajmuje rekonstrukcja i analiza inspiracji teoretycznych, dostrzeżonych w prezentowanych przez Mouffe założeniach. Wśród nich warto wymienić podział na przyjaciela i wroga, zaczerpnięty z myśli Carla Schmitta, konstytutywne zewnątrz Jacquesa Derridy oraz konceptualizację afektywnego wymiaru polityczności, opartą na założeniach myśli Spinozy, Freuda i Wittgensteina.

Jak wykazano w tekście, pewnych problemów teoretycznych nastęrcza inspiracja Carlem Schmittem – zwłaszcza wpisywanie jej w kontekst myśli poststrukturalistów. Przedstawienie jej jako skonkretyzowanej egzemplifikacji Derridiańskiej figury konstytutywnego zewnątrz jawi się jako niespójne i trudne do uzasadnienia na poziomie merytorycznym.

Niezależnie jednak od zarysowanych powyżej wątpliwości, nomadyczna wizja tożsamości zbiorowych – być może zwłaszcza w towarzystwie kategorii metaforyzowanej przez Rosi Braidotti – zasługuje na uwagę jako potencjalnie użyteczna propozycja teoretyczna. Świadczą o tym najnowsze publikacje Chantal Mouffe poświęcone populizmowi, gdzie z dużą siłą wybrzmiewa postulat redefinicji koncepcji ludu – między innymi przez uwzględnienie afektywnego wymiaru społecznego i politycznego współistnienia. Wyzwanie momentu populistycznego, udowadniające w pewnym sensie słabość i anachroniczność obowiązujących powszechnie kategorii używanych do objaśniania społecznej rzeczywistości, zdaje się otwierać nową perspektywę dla postrzegania polityczności. W jej ramach należy widzieć miejsce na dalece bardziej dynamiczny sposób ujmowania zjawisk i procesów politycznych.

BIBLIOGRAFIA

- Bahnisch, M. 2002. *Derrida, Schmitt and the essence of the political*, Jubilee Conference of the Australasian Political Studies Association Australian National University, Canberra.
- Beckstein, M. 2011. *The dissociative and polemical political: Chantal Mouffe and the intellectual heritage of Carl Schmitt*, „Journal of Political Ideologies”, vol. 16 (1), ss. 33–51. DOI: <https://doi.org/10.1080/13569317.2011.540941>.
- Biały, F. 2018. *Koncepcje demokracji agonistycznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu A. Mickiewicza w Poznaniu, Poznań.
- Braidotti, R. 2009. *Podmioty nomadyczne. Ucieleśnienie i różnica seksualna w feminizmie współczesnym*, tłum. A. Derra, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa.
- Citkowska-Kimla, A. 2014. *Wojna a natura ludzka. Rozważania Zygmunta Freuda*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem”, nr 36/4, ss. 57–67.

- Derrida, J. 1993. *Politics of Friendship*, „American Imago”, nr 50 (3), ss. 353–391.
- Derrida, J. 1997. *Of Grammatology*, tłum. G. Ch. Spivak, John Hopkins University Press, Baltimore.
- Derrida, J. 2001. *Polityka przyjaźni*, tłum. T. Zarebski, „Odra”, nr 7–8, ss. 46–52.
- Dybel, P., Wróbel, Sz. 2008. *Granice polityczności*, Wydawnictwo Aletheia, Warszawa.
- Freud, S. 1975. *Psychologia zbiorowości i analiza ego*, [w:] S. Freud, *Poza zasadą przyjemności*, PWN, Warszawa.
- Freud, S. 1998. *Kultura jako źródło cierpień*, [w:] S. Freud, *Dziela*, t. IV: *Pisma społeczne*, tłum. A. Ochocki i in., Wydawnictwo KR, Warszawa.
- Freud, S. 1998. *Psychologia zbiorowości i analiza ja*, [w:] S. Freud, *Dziela*, t. IV: *Pisma społeczne*, tłum. A. Ochocki i in., Wydawnictwo KR, Warszawa.
- Giddens, A. 2006. *Nowoczesność i tożsamość. „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*, tłum. A. Szulżycka, Wydawnictwo PWN, Warszawa.
- Koczanowicz, L. 2005. *Wspólnota i emancypacje. Spór o społeczeństwo postkonwencjonalne*, Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej Edukacji TWP, Wrocław.
- Laclau, E. 2004. *Emancypacje*, tłum. L. Rasiński, Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej Edukacji TWP, Wrocław.
- Marzec, A. 2011. *Différance Derridy. Czy błąd daje się (wy)tłumaczyć?*, „Przekładaniec. A Journal of Translation Studies”, nr 24, ss. 263–280.
- Mouffe Ch. 2011. *Carl Schmitt i paradoks demokracji liberalnej*, tłum. T. Leśniak, [w:] *Carl Schmitt. Wyzwanie polityczności*, Ch. Mouffe (red.), tłum. P. Plucienniczak i in., Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa.
- Mouffe, Ch., Laclau, E. 2007. *Hegemonia i socjalistyczna strategia. Przyczynek do projektu radykalnej polityki demokratycznej*, tłum. S. Królak, Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej Edukacji TWP, Wrocław.
- Mouffe, Ch. 1992. *Citizenship and Political Identity*, „October”, vol. 61, ss. 28–32. DOI: <https://doi.org/10.2307/778782>.
- Mouffe, Ch. 1993. *The Return of the Political*, Verso, London.
- Mouffe, Ch. 2005. *Paradoks demokracji*, tłum. W. Jach i in., Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej Edukacji TWP, Wrocław.
- Mouffe, Ch. 2008. *Polityczność. Przewodnik Krytyki Politycznej*, tłum. J. Erbel, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa.
- Mouffe, Ch. 2013. *Democratic citizenship and the political community*, [w:] *Hegemony, Radical Democracy and the Political*, J. Martin (red.), Routledge, Nowy York.
- Mouffe, Ch. 2013. *For a politics of nomadic identities*, [w:] *Hegemony, Radical Democracy and the Political*, J. Martin (red.), Routledge, Nowy York.
- Mouffe, Ch. 2014. *By Way of a Postscript*, „Parallax”, nr 20 (2), ss. 149–157. DOI: <https://doi.org/10.1080/13534645.2014.896562>.
- Mouffe, Ch. 2015. *Agonistyka. Polityczne myślenie o świecie*, tłum. B. Szelewa, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa.
- Mouffe, Ch. 2018. *For a Left Populism*, Verso, London–New York.
- Mouffe, Ch. 2018. *The affects of democracy*, „Critique and Humanism Journal”, nr 49, ss. 61–70.
- Mouffe, Ch. 2020. *W obronie lewicowego populizmu*, tłum. B. Szelewa, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa.
- Norval, A. J. 1997. *Frontiers on Question*, „Filozofski Vestnik”, nr XVIII (2/1997), ss. 51–75.
- Oakeshott, M. 2008. *O postępowaniu człowieka*, tłum. M. Szczubiałka, Wydawnictwo PWN Warszawa.
- Plant, B. 2013. *Wittgenstein, Religious “Passion,” and Fundamentalism*, „The Journal of Religious Ethics”, vol. 41, nr 2, ss. 280–309. DOI: <https://doi.org/10.1111/jore.12014>.
- Platon. 1997. *Państwo, Prawa (VII ksiąg)*, tłum. W. Witwicki, Wydawnictwo Antyk, Kęty.
- Schmitt, C. 2000. *Pojęcie polityczności*, [w:] C. Schmitt, *Teologia polityczna i inne pisma*, tłum. M. A. Cichocki, SIW Znak, Kraków.

- Spinoza, B. 1927. *Etyka w porządku geometrycznym dowiedziona*, [w:] Spinoza, Benedykt de, *Dziela*, t. I, *Traktat o poprawie rozumu. Etyka*, tłum. I. Myślicki, Dom Książki Polskiej, Warszawa.
- Spivak, G. Ch. 2003. *Death of a Discipline*, Columbia University Press, New York.
- Staten, H. 1984. *Wittgenstein and Derrida*, University of Nebraska Press, Lincoln.
- Wenman, M. A. 2003. *Laclau or Mouffe? Splitting the difference*, „Philosophy & Social Criticism”, nr 29 (5), ss. 581–606. DOI: <https://doi.org/10.1177/01914537030295005>.
- Yamamoto, A. D. 2018. *The enemy within: The dangers of Chantal Mouffe's figure of the adversary to the democratic task of agonistic planning*, „Planning Theory”, nr 17/4, ss. 551–567. DOI: <https://doi.org/10.1177/1473095217736087>.

NOMADIC IDENTITIES IN CHANTAL MOUFFE'S THEORY OF POLITICS

Abstract: The aim of the article is to structure and contextualize the concept of nomadic identities formulated by Chantal Mouffe, a Belgian political theorist. The text consists of six parts preceded by an introduction. The first part concerns the vision of the social world in Chantal Mouffe's theory of politics, the second one – the political context of the emergence of postconventional identities. The following parts aim to respectively – analyze Mouffe's inspiration by the concepts of Schmitt, Derrida and Freud. The next part is a reconstruction of the theory of nomadic identities, analyzed in the context of Rosi Braidotti's nomadic subject category. The final part of the text is anchored in the conclusion pointing the need for a dynamic approach to the category of political identity, linking it with the challenges of contemporary politics – including the challenge of populism.

Keywords: the political, agonistics, identity, Chantal Mouffe

BIOGRAM

Anna Słupek, mgr, doktorantka w Szkole Doktorskiej Nauk Społecznych Uniwersytetu Jagiellońskiego. Kontakt e-mail: anna.slupek@doctoral.uj.edu.pl.